

Izid knjige so podprli /Mit Unterstützung von:

Urad Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu
Fakultät für Kulturwissenschaften der Alpen-Adria-Universität Klagenfurt/Celovec
Institut für Geschichte, Abteilung für Zeitgeschichte

Prevajalci / prevajalke, ÜbersetzerInnen:

Marjeta Domej: Wolfgang Neugebauer, Poldi Steurer
Augustin Malle: Božo Repe
Stefan Pinter: Marta Verginella
Borut Praper: Robert Knight
Nadja & Anton Schellander: Sandi Volk
Sonja Wakounig: Brigitte Entner, Tatjana Malle-Koncilia, Peter Pirker

Drava Verlag/Založba Drava
Klagenfurt–Wien / Celovec–Dunaj
9020 Klagenfurt/Celovec · Tarviser Straße 16
office@drava.at · www.drava.at

© Copyright 2011 Drava Verlag/Založba Drava
Gestaltung und Druck / Oblikovanje in tisk: Drava

ISBN 978-3-85435-650-9

Brigitte Entner, Augustin Malle, Valentin Sima
(Izd./Hg.)

Widerstand gegen Faschismus und Nationalsozialismus im Alpen-Adria-Raum

Odpor proti fašizmu in nacizmu v alpsko- jadranskem prostoru

INTERNATIONALE TAGUNG / MEDNARODNI POSVET

Klagenfurt/Celovec 24.–25. 2. 2011

Prireditelji / Veranstalter:

Slovenski znanstveni inštitut v Celovcu /

Slovenisches wissenschaftliches Institut in Klagenfurt

Institut für Geschichte der Alpen-Adria-Universität Klagenfurt/Celovec,

Abteilung für Zeitgeschichte

Robert Musil-Institut für Literaturforschung – Kärntner Literaturarchiv

Inhalt	
Vorwort	6
Marta Verginella Über das Vergessen und die Heuchelei	8
Poldi Steurer Überlegungen zum Widerstand der Südtiroler gegen Faschismus und Nationalsozialismus	23
Sandi Volk Slowenen und Kroaten in Italien und der Faschismus	37
Brigitte Entner Verortung des slowenischen Widerstandes in Kärnten	51
Augustin Malle Der Widerstand der Kärntner Slowenen im historischen Gedächtnis	65
Robert Knight A no-win situation? Gerald Sharp and British policy towards the Carinthian Slovenes 1945–1960	84
Peter Pirker Widerstand und Volksgemeinschaft im deutschsprachigen Teil Kärntens	97
Valentin Sima Das Peršman-Massaker in der Erinnerungspolitik und seine justizielle Untersuchung	117
Tatjana Malle-Koncilia Widerstandsforschung als Teil der Familiengeschichte	128
Thomas Ogris Zwangsarbeiter und Zwangsarbeiterinnen in Südkärnten	139
Božo Repe Die Befreiungsfront des slowenischen Volkes	148
Wolfgang Neugebauer Der österreichische Widerstand 1938–1945	158
AutorInnen	322

Vsebina	
Predgovor	7
Marta Verginella Pozabe in sprenevedanja	177
Poldi Steurer Razmišljanja o odporu Južnih Tiroincev proti fašizmu in nacionalsocializmu	189
Sandi Volk Slovenci in Hrvati v Italiji in fašizem	200
Brigitte Entner Umestitev slovenskega odpora na Koroškem	212
Avguštin Malle Odpor koroških Slovencev v zgodovinskem spominu	225
Robert Knight Brezizhoden položaj? Gerald Sharp in britanska politika v zvezi s koroškimi Slovenci 1945–1960	240
Peter Pirker Odpor in narodna skupnost v nemškem predelu Koroške	253
Valentin Sima Pokol pri Peršmanu v politiki spominjanja in njegova sodnijska preiskava	270
Tatjana Malle-Koncilia Raziskovanje upora kot del družinske zgodovine	280
Tomaž Ogris Prisilno delo na južnem Koroškem	289
Božo Repe Osvobodilna fronta slovenskega naroda	297
Wolfgang Neugebauer Avstrijski odpor v letih 1938–1945	305
Avtorice in avtorji	324

Vorwort

Die Anregung zu dieser Tagung kam aus Sektoren der Zivilgesellschaft, die sich der Erinnerungskultur in Kärnten widmen. Es wurde zu Recht festgestellt, dass es bezüglich des antinazistischen Widerstandes in der Region nicht wenige weiße Flecken gibt. Sogar auf der Ebene der einfachen Faktographie gibt es über bestimmte Ereignisse oder Gruppen oder Einzelpersonen zwar ein rudimentäres Wissen, dieses ist aber (noch) nicht durch entsprechende Forschungen in teils noch ungesichteten bzw. nicht systematisch gesichteten Aktenbeständen auf eine möglichst breite Quellengrundlage gestellt. Einiges an Forschung ist teils in bisher kaum rezipierten (auch kleineren) Arbeiten versteckt, die an Universitäten und in außeruniversitären Zusammenhängen geleistet wurden.

Die Tagung setzt sich zum Ziel, bisher geleistete Forschungsarbeiten vorzustellen, zu bündeln und zu sichten und auf dieser Basis auch neue Impulse zu setzen. Dabei ist es wichtig, die nationalen und internationalen Rahmenbedingungen für den Widerstand im Auge zu behalten und der Komplexität der breiteren Region Alpen-Adria gerecht zu werden, in welcher vor und während des Zweiten Weltkrieges, aber auch nach diesem, verschiedene Nationalismen und ideologische Systeme ihre Wirkungen entfaltet haben.

Eingeladen wurden ReferentInnen aus Italien, Slowenien, Österreich und Großbritannien. Gleichzeitig wurde eine in Slowenien bereits übliche Vorgangsweise gewählt: Die ReferentInnen wurden gebeten, ihre Beiträge bereits vorab zu liefern, um den Tagungsband schon zur Tagung vorlegen zu können. Die Beiträge wurden ins Deutsche bzw. Slowenische übersetzt. Das Herausgeberteam möchte sich in diesem Zusammenhang bei den ReferentInnen sowie den ÜbersetzerInnen und in ganz besonderer Weise beim Verlag und der Druckerei Drava bedanken, die es – zum Teil unter großem Zeitdruck – ermöglicht haben, dieses Ziel zu verwirklichen.

Brigitte Entner, Augustin Malle, Valentin Sima

Predgovor

Pobuda za posvet je prišla iz delov civilne družbe, ki se ukvarjajo s kulturo spominjanja na Koroškem. Upravičeno je bilo rečeno, da glede na protinacistični odpor v regiji obstaja kar nekaj belih lis. Celo na ravni osnovne faktografije obstoji o določenih dogodkih ali skupinah ali posameznikih le rudimentarno védenje, ki pa (še) ni postavljeno na kar se da široko podlago virov, ki jih doslej razkovalci in raziskovalke še niso oz. še niso sistematično pregledali. Nekaj rezultatov raziskovanja je skritih v (tudi manjših) doslej komaj recipiranih študijah, ki so bile opravljene na univerzah ali pa zunaj univerz.

Posvet ima namen, da predstavi nekatere doslej opravljene raziskave (tudi tipa work-in-progress), jih združi in prerešeta ter na tej podlagi da nove impulze za raziskovanje tematike. Ob tem je važno imeti pred očmi državne in mednarodne okvire odpora in najti ustrezen pristop do večplastnosti problema v širši alpsko-jadranski regiji, v kateri so za časa druge svetovne in tudi po njej razvijali svoje vplive in se prepletali različni nacionalizmi in ideološki sistemi.

Vabljeni so bili predavatelji in predavateljice iz Italije, Slovenije, Avstrije in Velike Britanije. Ravnali smo se po smernicah, ki so običajne v Sloveniji. Referente in referentke smo prosili, da svoje prispevke za zbornik pripravijo že do samega posveta. Prispevke smo prevedli v nemščino odnosno v slovenščino. Izdajatelji se zahvaljujemo vsem referentom in referentkam, prevajalcem in prevajalkam, še posebej pa založbi in tiskarni Drava, ki so – deloma pod hudo časovno stisko – omogočili, da smo uresničili namen.

Brigitte Entner, Augustin Malle, Valentin Sima

Valentin Sima

Pokol pri Peršmanu v politiki spominjanja in njegova sodnijska preiskava

V večernih urah 25. aprila 1945, na sv. Marka dan, dva tedna pred koncem nacistične vladavine, so pripadniki 4. kompanije I. bataljona 13. regimenta SS policije izvedli na Peršmanovi domačiji v bližini Železne Kaple grozoten pokol nad člani družin Sadovnik in Kogoj. Enajst oseb je bilo ustreljenih: štirje odrasli (stara kmetica, mož in žena posestnika in posestnikova sestra) ter sedem otrok (trije posestnikovi otroci, dva sestrina otroka in dva otroka družine Kogoj sosedne domačije Čemer). Zgoreli so hiša in tri gospodarska poslopja, pet umorjenih je zoglenelo v ognju. Trije otroci, ki so bili v času dogodka na domačiji, so preživeli, obe deklici težko ranjeni.

Peršmanova domačija je v teku vojne postala močno oporišče partizanov, vedno spet so se tam zadrževale večje ali manjše skupine, bila je mesto sestajanja in kraj za splošno oskrbovanje in nego kot n. pr. pranje perila itd. Prebivalke in prebivalci so se s tem izpostavljali velikim nevarnostim, kajti nacistične oblasti so postavljale t. im. »podpiranje band« pod stroge kazni.

Tudi tokrat je bila večja skupina partizanov in partizank že nekaj dni pri Peršmanu, nekateri vodilni organi so imeli sestanke in moštvo je opravljalo svoje dolžnosti ali pa je počivalo. Partizanska patrolja je pri nekem nacistu na Bistrici pri Pliberku na drugi strani Luž bila zasegla nekaj govedi za preskrbo partizanskih enot. To je zelo verjetno bil povod za sprožitev akcije SS policije. Policijska enota je hodila za sledovi govedi in po poročilih več udeležencev pohoda na Lužah izločila partizanska stražnika (enemu je uspelo zbežati, drugega pa so prijeli).¹ Po drugih virih se je isti incident zgodil v rahlo spremenjeni varianti, takoj za tem pa da je del SS policije imel kratko bitko s partizansko potuljo in imel ob tem dva mrtva², nato pa je nadaljeval svojo pot. Pri Rieplnovem ali Čemrovem poslopju (obe ležita nad Peršmanom, oddaljeni od njega pribl. 300-500 m zračne linije, obe že dalj časa požgani) so postavili strelce z mitraljezi, ki naj bi užgali na znak, ko bodo ostali deli kompanije začeli direktno jurišati proti Peršmanu.

1 Prim. razna zaslišanja pripadnikov enote SS policije v preiskovalnem aktu celovškega deželnega sodišča – Landesgericht Klagenfurt (LGK), 24 Vr 1143/46; tudi bivši partizan, ki je bil zaslišan kot priča, govori o tem – LGK, 24 Vr 1143/46, Ordnungsnummer (ON) 294; tudi pri Marjanu Linasiju je govora o takem incidentu: Marjan Linasi, Koroški partizani. Protinacistični odpor na dvojezičnem Koroškem v okviru Osvobodilne fronte, Celovec–Ljubljana–Dunaj 2010 (dopolnjena disertacija iz leta 2007), 435.

2 Linasi 2010 (kot op. 1), 435. Linasi se opira na razna poročila partizanov oz. partizanskih enot. Možno je, da ta poročila glede na mrtve SS policiste ne ustrezajo dejanskemu stanju.

Dejansko je napad partizane popolnoma presenetil. O tem, kaj se je zgodilo zdaj, se poročila (deloma močno) razlikujejo, tako v pisnih virih iz tistega časa kot tudi v spominski literaturi³ in v izjavah pred avstrijskimi preiskovalnimi organi po letu 1945. Ob tem še ne gre za pokol in vprašanje storilcev (o tem glej spodaj), temveč za »okvirno dogajanje«. Da je prišlo do streljanja, lahko na podlagi virov ocenimo kot ugotovljeno dejstvo. Odprta vprašanja so: Kako dolgo je trajalo to streljanje, morda tudi s presledki? Kam so se umaknili partizani oz. kam so končno pobegnili, na jug ali na gozdno vzpetino na severu ali severozahodu? Če na obe strani, v kakšnem medsebojnem razmerju? Ali je bilo dejansko tako, da so partizani med streljanjem enkrat ali večkrat imeli domačijo spet v svojih rokah? Koliko materiala (orožja, municije, dokumentacije, pisalnih strojev) so lahko rešili iz poslopij? Ali je bilo kaj ranjenih?⁴ Kdaj in kako je izbruhnil ogenj, ali je bil podtaknjen ali pa so se poslopja vžgala zaradi obstrelitve? Celo pripovedovanja ali zapisi ene in iste osebe v časovnem poteku niso vedno enaki. Najbrž se bo treba sprijazniti s tem, da na celo vrsto vprašanj ne bo več mogoče dobiti zadovoljivih odgovorov. Štab Koroškega odreda je kritiziral, da je štab 3. bataljona dopustil, da so se posamezni partizani in člani četnih poveljstev pri napadu SS policije ločili od svojih enot, zato je že dva dni po incidentu kaznoval vse člane ožjega bataljonskega štaba z vojaškim ukorom.⁵

Pokol pri Peršmanu v kulturi spominjanja

Medtem ko je bil dogodek v koroško slovenski javnosti vedno spet prisoten vsaj ob obletnicah in v publikacijah na temo nacizma in odpora, mu nemškogovoreča javnost ni posvečala skoraj nobene pozornosti.⁶ Toda tudi v slovenski kulturi spominjanja je ta zgodovinski dogodek dobil večjo težo šele po 20 do 35 letih. Ob 20. obletnici so na poslopju odkrili spominsko ploščo, tedanji govori so bili zaznamovani z osebnimi spomini na družino Sadovnik. Naslednja spominska prireditev je bila šele čez 10 let. Na tej svečanosti je bila zaznavna večja politizacija spominjanja. Bili so najbrž tudi dogodki okoli pogroma na dvojezične napise leta 1972 (»ortstafelsturm«), ki so na tej svečanosti posta-

3 Drago Druškovič – Rok Arih, Cvetke zla, v: Koroški vestnik 29 (1995) 1, 5–39, k Peršmanu 32–34; Egon Remec – Borut, Leto 1945, v: Vestnik koroških partizanov, 9 (1975) 1–2, 21–25, k Peršmanu 24–25; Anica Šporn, Iz mojega življenja, v: Koroška v borbi. Spomini na osvobodilno borbo v Slovenski Koroški. Izd. Zveza bivših partizanov Slovenske Koroške, Celovec 1951, 147–154, k Peršmanu 152–153 – zahvaljujem se Janezu Stergarju za opozorilo.

4 Linasi 2010 (kot op. 1), 437, omenja enega teže ranjenega.

5 Linasi 2010 (kot op. 1), 437.

6 Gl. h kulturi in politiki spominjanja na Koroškem: Lisa Retzl, Kampf um die Erinnerung. Partisanendenkmäler und antifaschistisches Gedächtnis in Kärnten, v: Mitteilungen der Alfred Klahr Gesellschaft 13 (2006) 1, 7–10.; Valentin Sima, Zwischen Mythen und Realität. Erinnerungspolitik in Kärnten nach 1945, v: Mitteilungen der Alfred Klahr Gesellschaft 13 (2006) 2, 27–30; Werner Koroschitz / Lisa Retzl (izd.), »Heiss umfehdet, wild umstritten ...«. Geschichtsmymen in Rot-Weiß-Rot, Klagenfurt/Celovec 2005.

vili v ospredje aktualno politično situacijo slovenske manjšine na Koroškem.⁷ Število člankov v slovenskem časopisju (na Koroškem in v Sloveniji), ki so bili posvečeni Peršmanu kot kraju spomina,⁸ nakazuje večjo javno prisotnost tega obeležja v letu 1975, predvsem pa od leta 1981 naprej, ko je prišlo ob delih za prenovo poslopja in ureditev muzeja o preganjanju in odporu k širšemu aktiviranju, k srečanjem bivših partizanov z mladostniki in podobnim dejavnostim. Leto 1983 pa zaznamuje začetek neprekinjenega ritualiziranega spominjanja, odtlej so vsakoletna spominska srečanja zadnjo nedeljo v juniju.

Vladajočo koroško kulturo spominjanja zaznamujejo boji za mejo in plebiscit v letih 1918-1920. Podobo o zgodovini določajo predstave o sovražniku »Slovanu«, ki skuša od zunaj vnašati nemir in razdor med koroško ljudstvo, ki že stoletja živi v mirni slogi. Ta sovražnik stalno stremi za tem, da bi Korošcem iztrgal košček njihove domovine. »Korošci« pa da so se v letih 1918-1920 tem stremljenjem junaško upirali, toda sovražnik se je trudil za delitev oz. prilastitev dela Koroške tudi v drugi svetovni vojni in po njej.⁹ Iz te slike poteka zgodovine je popolnoma izločena ne samo nacistična politika nasilja nad slovensko manjšino na Koroškem, temveč tudi ekspanzivnost nacistične politike proti jugu. Tako mutira partizanski odpor v dejanje nasilja proti »Koroški« in privrženci nacizma se spremenijo v »domovini zveste«, ki so jih partizani preganjali.¹⁰

Kraj spomina Peršman (muzej, spominske prireditve itd.), ki tematizira nacistično preganjanje tudi v širšem sklopu nemškonacionalne politike in ki istočasno protifašističnemu odporu daje pozitivni pečat, se je na ta način razvil v kamen spotike za na Koroškem vladajočo sliko o zgodovini oz. vsaj za njene skrajne zagovornike. V letu 1980 je izšla knjiga Karla Prušnika o koroških partizanih tudi v nemščini¹¹ in na binkoštno nedeljo leta 1982 je takratna urednica tednika koroške katoliške cerkve »Kärntner Kirchenzeitung«, Maria Halmer, konfronti-

7 Projektbericht. Neukonzeption des Museums am Peršmanhof. Projektleitung Peter Gstettner / Karl Stuhlpfarrer. Društvo/Verein Peršman, decembra 2005, 22.

8 Zabeleženi so v bibliografiji: Marija Suhodolčan, Bibliografija narodnoosvobodilnega boja in fašističnega nasilja na Koroškem, Ravne na Koroškem 1985.

9 Za kratek pregled gl. Sima 2006 (kot op. 6); Retzl 2006 (kot op. 6). V tekstu pred opombo orisana predstava o poteku zgodovine se zdi mogoče nekoliko pretirana, toda treba je vedeti, da ustreza zelo točno tistim pripovedovanjem, ki smo jih v zadnjem času lahko našli v publikacijah koroških brambovcev, kjer med drugim aktualne zahteve po večjem številu dvojezičnih napisov interpretirajo kot tretji poskus »Slovanov, da zavzamejo deželo«.

10 Gl. k temu Brigitte Entner, »Feinde Kärntens«. Zur Konstruktion des Bildes der PartisanInnen in der (Deutsch-)Kärntner Öffentlichkeit, v: Florian Wenninger / Paul Dvořak / Katharina Kuffner (izd.), Geschichte macht Herrschaft. Zur Politik mit dem Vergangenen (Studien zur politischen Wirklichkeit 17), Wien 2007, 259–274; h koroško-slovenski javnosti gl. Mirko Messner, Die Befreier. Zur Konstruktion des Bildes der Partisanen und Partisaninnen in der slowenisch-kärntnerischen Öffentlichkeit, v: ebd., 275–299.

11 Karel Prušnik – Gašper, Gemsen auf der Lawine. Der Kärntner Partisanenkampf, Klagenfurt–Ferlach 1980 (prva slov. izdaja Ljubljana 1958, 2. dopolnjena izdaja Ljubljana 1974, 3. dopolnjena izdaja Ljubljana–Celovec–Borovlje 1981).

rala bralce na več kot dveh in pol straneh s Peršmanom kot krajem spomina (z na novo odprto stalno muzejsko razstavo) in s pozivom na žalovanje: »37 let je minilo od tragedije na Peršmanovi domačiji. Ni se slišalo, da bi se je kdajkoli kak koroški časopis ali pa domovinski radio avstrijske radiotelevizije publicistično spomnil. [...] Sprava [...] ne sme ostati prazna besedna lupina.«¹²

S tem svojim zapisom je Maria Halmer sprožila val kontroverznih reakcij in cerkveni časopis je objavljal pisma bralcev od 6. junija do 4. julija 1981. Po približni cenitvi obsega je bilo pozitivnih reakcij približno dve tretjini, negativnih pa ena tretjina. Pozitivne reakcije so se zahvalile za članek, uporabljale so izraze kot »pogum, sočustvovanje, krščanska perspektiva, angažirana informacija, osuplost, da se o tem ni nič vedelo, resnična toleranca in sprava, treba je večkrat poročati o usodah posameznikov« itd. Negativne reakcije so uprabljale pojme kot »hujskaški članek in pisarija«, da takšna stvar sodi v »partizanski časopis«, govora je bilo o »manjkajočem občutku« za stvar. Sledili so opozorila na dejanske ali domnevne zločine partizanov (ob mostu ob Krki, pokol povratnikov – nagrobnik na pokopališču Podkrnos) in očitki partizanom, da so kmete v obrobnih zaselkih prepuščali maščevanju nacističnega režima. Članek da je zaraščajoče rane sovraštva ponovno odprl, opozorili so na Dresden. Članek da je »afront proti vsem nemškokoroškim družinam, ki so v vojni ali po njej morale zaradi partizanov pretrpeti deloma isto usodo kot družina Sadvnik zaradi nacistov« ... članek »ustvarja samo hudo kri.« Partizani da so se borili za Jugoslavijo itd.¹³

Vsak po svoje sta zanimivi dve pismi bralcev z dne 25. junija 1982. Prvo z naslovom »Priznati se k resnici!« je izpod peresa bivšega parlamentarnega poslanca, ek. svetnika Hermanna Gruberja. Zdi se mu prav, da je cerkveni časopis objavil ta članek. Istočasno da je »zaprepaden« nad nekaterimi pismi bralcev, ki prikazujejo, da zgodovina še ni presežena.

»Pisci takšnih negativnih kritik so se iz zgodovine bržkone le malo naučili in očitno pozabili, kaj sta nacistična ideologija in samovolja prizadejala mnogim narodom, ne nazadnje nemškemu narodu. Ne razburjajmo se vendar nad tem, če se poleg zločinov drugih, ki so se dogodili v Rusiji ali v Jugoslaviji ali kjerkoli, opišejo tudi tisti lastnih ljudi, storjeni v hitlerjevski uniformi.«

Avtor drugega prispevka z naslovom »Vprašljiva dokumentacija« je dr. Siegfried Lorber. Najprej prizna, da najbrž ne bo koga, ki bi ga usoda Peršmanove družine ne pretresla. Temu pa da se pridružuje dodatna tragika, namreč da so

»partizani domačijo družine spremenili v eno svojih oporišč in so s tem so-krivi za trpljenje družine [...]. Partizani so pokol, kot je znano, opazovali iz varnega skrivališča, potem ko so poprej iz zasede izvedli napad na skupino policije (prišlo je do smrtnih žrtev), kar je povzročilo strašni policijski ukrep, kar gotovo ne govori za pogumno zadržanje.«¹⁴

12 Kärntner Kirchenzeitung, 30. maj 1982, št. 22, 4–6.

13 Tu ne navajam virov za vsak primerek.

14 Kärntner Kirchenzeitung, 27. junij 1982, št. 26, 8.

To pismo bralca je zanimivo zaradi tega, ker ne postavlja pod vprašaj SS policije kot storilca pokola. Avtor partizane obtožuje samo »sokrivde« za tragedijo, ker so policijski ukrep najprej provocirali in potem menda iz varnega skrivališča opazovali početje policije.

Najbrž si iz naraščajoče javne navzočnosti alternativnega pogleda na koroško zgodovino lahko razlagamo dejstvo, da je koroški žurnalista Ingomar Pust v založbi koroških brambovcev leta 1984 obelodanil neke vrste obrambno knjigo, h kateri je napisal Dr. Valentin Einspieler predgovor kot predsednik koroških brambovcev in epilog iz vidika zgodovinarja.¹⁵ Wilhelm Neumann je v kratki recenziji ocenil, da publikacijo lahko »v velikem obsegu prištevamo tisti ›oral history‹, ki je v Avstriji ob priliki jubilejev, ki so se nanašali na leta 1945 in 1955, bila deležna močne pozitivne«. Človek bi iz te formulacije in iz pripombe, da knjiga ne obravnava »bojnih spopadov, ki so se na južnem Koroškem vršili med partizani in nemško vojsko«, utegnil razbrati rahlo kritiko knjige. Toda kar nato ocenjevalec govori o zaslugi avtorja, ki je »kot zavzet žurnalista preživele teh tragedij [mišljene so usmrtitve ljudi, izvršene od partizanov izven bojnih spopadov, op. V. S.] spravil do tega, da so spregovorili, saj se kaj takšnega od dni turških vpadov v 15. stoletju na koroški zemlji ni več zgodilo.«¹⁶

Izčrpno recenzijo Pustove knjige je napisal Drago Druškovič, v kateri kratko omenja Peršmanovo tragedijo tudi iz avtobiografskega vidika.¹⁷ Naslov »Cvetke zla« nakazuje že glavno izpoved, ki jo recenzent potem pogosto zelo temeljito skuša dokazati, namreč, da knjiga obstoji mestoma iz spretno montiranih, ideološko napolnjenih čenč z deloma realnimi ozadji.

Poglavje »Somrak okoli pokola na Peršmanovi domačiji« (str. 105-111) obravnava najprej primer nekega »domovini zvestega Korošca slovanskega jezika«, ki je »umrl na grozovit način po partizanski roki« (str. 105). Na njegovem spominskem križu ne priča niti besedica o tem, kar se je na tistem mestu dogodilo. »Nekaj kilometrov proti dolini, v smeri Železne Kaple, pa stoji na vzpetini Peršmanova kmetija. Tu se kričeče in glasno razodeva, kaj se je tu godilo.« (str. 106) In pozneje: »Pokol so pripisovali 4. kompaniji 13. SS policijskega regimenta. Tragični dogodek je postal dokaz za nečlovečnost Nemcev v vojni s partizani. Peršmanov dom so montirali kot Zid žalovanja.« (S. 107) Pust v nadaljevanju kritizira nepravilne podatke na spominski plošči in se pritožuje, da je zgodovinopisje menda skoraj 40 let nekritično sledilo Prušniku v prikazovanju dogodka. Iz dejstva, da v povojni Avstriji ni prišlo do obsodbe tistega poročnika, ki je 4. kompaniji poveljeval, ter iz dejstva, da pri soočenjih po vojni noben od preživelih otrok ni prepoznal kakšnega pripadnika SS policije, sklepa Pust na verjetno nedožnost le-teh. Prizor med preiskovalnim sodnikom in Prušnikom v kazenskem zaporu Graz-Karlau mu je uganka (o tem glej spodaj).

15 Ingomar Pust, Titostern über Kärnten 1942–1945. Totgeschwiegene Tragödien. Izd. Kärntner Abwehrkämpferbund, Klagenfurt 1984.

16 Carinthia I 176 (1986), 398–399.

17 Drago Druškovič – Rok Arih, Cvetke zla, v: Koroški vestnik 29 (1995) 1, 5–39, zum Peršman 32-34. Diese ausführliche Besprechung erschien erstmals 1985 als Serie in der Klagenfurter slowenischen Wochenzeitung *Slovenski vestnik* – mit Dank an Janez Stergar für die Information.

Na vsak način za Pusta o »sokrivdi partizanov [...] ni dvoma«, ker so družino istih nazorov pritegnili v svojo skupnost.«

Sicer je res, da so nerazčiščena vprašanja, toda o skupini, iz katere so prišli storilci, v znanosti ni bilo spora – in to ne na podlagi Prušnikovega pisanja.¹⁸ Leta 1995 je Ingomar Pust šel dalje kot v svoji knjigi iz leta 1984. V nekem časopisnem komentarju 16. 11. 1995 je menil:

«Pri Peršmanu je slovenski muzej, tam je skoraj vsaka beseda napačna. Muzej ni muzej odpora, temveč muzej roparjev dežele, ki so jih leta 1945 z britanskim ultimatom pometli čez mejo. V muzeju trdijo, da je ljudi ustrelila Waffen-SS. Na Koroškem sploh ni bilo nobene Waffen-SS. Tu je bil samo 13. policijski polk in ta s Peršmanom ni imel nobenega opravka. Stanovalce so ustrelili partizani [...]. To je po temeljiti preiskavi britanski komandant partizanskemu kapotu povedal direktno v obraz. [...] Do danes ni znano, zakaj so partizani streljali. Partizanom niso zainteresirani za pojasnitev. Resnica o morilcih naj se še dalje zamolčuje. Muzej laži tako postaja tujek v koroški pokrajini. Čas je, da se končno naredi konec mori okoli Peršmana.»¹⁹

Pustov članek sta tožila oblikovalec razstave dr. Marjan Sturm in Zveza koroških partizanov, tožba je šla skozi vse instance do Vrhovnega sodišča (Oberster Gerichtshof, OGH). OGH je ocenil stavek, da muzej »ni muzej odpora, temveč muzej roparjev dežele« kot čisto vrednostno sodbo, ki je zaščiten s svobodo govora. Da pa v muzeju pripovedujejo laži in da so pokol izvršili partizani, je sodišče zavrnilo.²⁰

Trditev o partizanih kot storilcih je bila v letu 2002 ponovno javno lansirana, in sicer v video-seriji Andreasa Mólzerja o zločinih »Titovih partizanov«. Film so podprli koroški heimatdienst in Koroška deželna vlada. V prvem delu nastopa zgoraj omenjeni Dr. Lorber in špekulira o tem, ali posebno krutega pokola pri Peršmanu niso zagrešili partizani sami. Skrajšano verzijo tega dokumentarca je Koroški deželni šolski svet razposlal na nekatere šole. Kot indic ponovno služi scena v zaporu Graz-Karlau, ki jo opisuje Prušnik v svoji knjigi (glej spodaj).

Sodnijska preiskava pokola

Za znanost je bil možni krog storilcev tudi po vpogledu v preiskave avstrijskih žandarmerijskih in sodnijskih uradov načelno jasen. V letu 2009 umrli univ. prof. Karl Stuhlpfarrer je to gradivo študiral in že novembra 2003 kot vodja

18 Gl. Erwin Steinböck, Partisanenkämpfe und Widerstand in Kärnten, v: Volksgruppenproblematik 1938–1985 (Das gemeinsame Kärnten – Skupna Koroška. Dokumentation des deutsch-slowenischen Koordinationsausschusses der Diözese Gurk 10), Klagenfurt 1985, 31–52, o Peršmanu 44–45.

19 Kronen-Zeitung, Kärntner Krone, 16. 11. 1995, cit. po sodbi Vrhovnega sodišča (Urteil des Obersten Gerichtshofs) z dne 15. 1. 1998, Geschäftszahl 6Ob291/97f (http://www.ris.bka.gv.at/Dokument.wxe?Abfrage=Justiz&Dokumentnummer=JIT_19980115_OGH0002_0060OB00291_97F0000_000, najdeno na spletu 14. 1. 2011).

20 Glej sodbo Vrhovnega sodišča (kot op. 19).

Oddelka za sodobno zgodovino Inštituta za zgodovino organiziral v Musilovi hiši posvet k temi Peršman. Imel je tudi glavni referat, v katerem je obravnaval sodnijsko preiskavo pokola. Potem je skupno s prof. Petrom Gstettnerjem – on kot zgodovinar, Gstettner kot pedagog – vodil projekt o novem oblikovanju Peršmanovega muzeja, ki ga je bilo iniciiralo Društvo/Verein Peršman. Projektno poročilo je bilo zaključeno decembra 2005 (neobjavljeno).²¹ Junija 2006 je bilo predstavljeno pri tradicionalnem srečanju pri Peršmanu. Vsebuje deloma nova zgodovinska spoznanja, do katerih je med drugimi prišel Stuhlpfarrer na podlagi študija sodnijskih aktov, na drugi strani pa predlog za novo oblikovanje stalne razstave v muzeju. Kolega Stuhlpfarrer je kmalu za tem resno zbolel in rezultatov svojih raziskovanj ni mogel več v detajlu objaviti. Sklepi pa so zajeti v omenjenem projektne poročilu. Tam stoji, da so preiskave avstrijskih organov

»brez dvoma ugotovile, da je treba morilce iskati med pripadniki SS policijske enote. [...] Teže je že bilo potrditi sum glede na določene osebe. Kot v drugih primerih tudi udeleženi policisti niso tajili stanje stvari, zavračali pa so vsak sum, ki naj bi zadel njih osebno. Kljub temu je bilo mogoče iz navedkov policajev in prič izločiti dva posebno težko osumljena. Proti enemu od njiju je bila sodnijska preiskava v Budimpešti, v Avstriji pa so preiskavo zaključili brez uspeha, ni prišlo do obtožbe, tiralico za dva nujno osumljena pa so ukinili leta 1976.«²²

Po smrti Stuhlpfarrerja je treba nit raziskovanja ponovno prevzeti.

Nekaj *pripomb k virom in njihovi problematiki*: Podlaga za naslednji kratki prikaz so akti deželnega sodišča v Celovcu²³, ob njihovi analizi in interpretaciji se srečujemo z nekaterimi težavami. Državnim organom po sedanjem vedenju niso bili na razpolago pisni viri involviranih SS policijskih enot kot npr. poročila o akcijah ipd., organi so rekonstrukcijo dogodkov morali graditi na izjavah prič. Če zanemarimo splošne probleme človeškega spomina, moramo pri kritični interpretaciji zapisnikov zasliševanj še marsikaj upoštevati. V igri so neposredni interesi prizadetih, npr. pri storilcih, da prikrijejo svojo vlogo, vlogo lahko igrajo tudi osebne animoznosti itd. Zapisniki ponavadi ne posredujejo dejansko povedanega, navadno je vključenih nekaj interpretacije tistih oseb, ki so zasliševali. Ta problem se potencira še ob jezikovnih problemih, če je treba kot posrednika vključiti še prevajalca. V našem konkretnem primeru je treba še posebej upoštevati, da pri izjavah igrajo vlogo tudi politična uvrščanja in boji za interpretacijo preteklosti, ki odločajo o tem, koga npr. ocenijo, da ima dober glas, in koga, da je na slabem glasu, komu je torej treba verjeti. Na drugi strani pa dostikrat odločajo tudi o tem, kako kooperativna je kakšna priča nasproti preiskovalnim organom. Tu so se začeli problemi že na samem začetku preiskave. Komanda žandarmerijske postaje

²¹ Projektbericht 2005 (kot op. 7).

²² Projektbericht 2005 (kot op. 7), 8.

²³ LGK, 24 Vr 1143/46. Akt sestoji iz štirih delov, preglednica aktov se v četrtem delu konča s številko (ON) 365 (pisanje z dne 22. 12. 1965).

v Železni Kapli v svojem poročilu Deželni žandarmerijski komandi toži o določenem odporu proti preiskovanju pokola: Tozadevna poizvedovanja da so »na splošno naletela na odklonilno zadržanje oseb, ki pridejo v poštev.«²⁴ Ob pogledu v zapisnike zasliševanj ni mogoče prezreti, da so posebno bivši nacistični funkcionarji in funkcionarke bili bolj malo pripravljeni dajati informacije. Toda tudi pri osebah, ki so bile (kot partizani in partizanke) v odporu, ne smemo prezreti interesa na pozitivni podobi njihove zgodovine. K temu je treba pripomniti, da so bivše partizane in njihove simpatizerje v teku časa bolj in bolj izključevali. To se začinja v zarodkih že približno maja 1946²⁵ in tudi državni organi so prispevali k temu.²⁶

Avstrijski organi so začeli s poizvedovanji konec februarja in prvi tozadevni dokument ima datum 1. marec 1946, to je poročilo žandarmerijske postaje v Železni Kapli Deželni žandarmerijski komandi za Koroško.²⁷ Poizvedovanja so opravili trije uradniki, skušali so najti priče in pripadnike 4. kompanije SS policije (SS- und Polizeiregiment 13) oz. izvedeti za njihova imena. Od dveh imenovanih vodij akcije se je izkazalo eno ime kot napačno, drugo je bilo pravilno. Pri slednjem je šlo za poročnika R., ki pa je bil na razpolago avstrijskim sodnim oblastem šele od začetka leta 1948 naprej. Nadalje so bili v tem poročilu imenovani štirje pripadniki SS policije iz Litvanije, toda konec koncev so organi uvedli daljši postopek preiskave (s preiskovalnim zaporom) samo proti enemu. Tudi ime domačega vodje SS policije v okviru akcije se pojavi že v tem prvem poročilu.

Sodstvo je v letih 1946 do 1949 uvedlo preiskovalni postopek proti naslednjim osebam (v pregledu so navedene kratice imen, bivališče oz. poreklo ter čas preiskovalnega pripora):²⁸

- J. V. (Litvanec), 29. 3. 1946 – 7. 1. 1948
- E. P. (Nemec), 7. 5. 1946 – 7. 1. 1948
- J. M. (Nemec), 23. 5. 1946 – 7. 1. 1948
- M. K. (Bistrica pri Pliberku), 2. 10. 1946 – 6. 12. 1946
- F. K. (Bistrica pri Pliberku), 2. 10. 1946 – 7. 5. 1947
- St. G. (rojen v Jugoslaviji, zdaj Linz), 17. 4. 1947 – 25. 11. 1947
- M. T. (Bistrica pri Pliberku), 13. 6. 1947 – 25. 11. 1947
- poročnik J. R. (Nemec), 29. 1. 1948 – 5. 10. 1949

²⁴ LGK, 24 Vr 1143/46, ON 7.

²⁵ Glej Augustin Malle, *Das Bild des »Partisanen« in (Deutsch-)Kärntner Printmedien der 1950er Jahre*, v: Ingrid Bauer / Helga Embacher / Ernst Hanisch / Albert Lichtblau / Gerald Sprengnagel (izd.), *Kunst, Kommunikation, Macht. Sechster Österreichischer Zeitgeschichtetag 2003, Innsbruck–Wien–München–Bozen 2004*, 249–253, 251.

²⁶ To se kaže npr. v tem, da žandarmerija v nekem kraju deli ljudi v »domovini zveste Korošce« na eni ter »zagrizene Slovence« na drugi strani, eni da so »verodostojni«, drugi pa ne – gl. pismo žandarmerijske postaje v Železni Kapli Deželnemu sodišču v Celovcu, odd. 24, 2. aprila 1948 (LGK, 24 Vr 1143/46, ON 290).

²⁷ LGK, 24 Vr 1143/46, ON 7.

²⁸ Vgl. LGK, 24 Vr 1143/46, ON 186-192, 195.

Obdolžene pripadnike 4. kompanije SS policije so v teku postopka soočili s pričami. Preživeli otroci v nobenem od obdolženih niso prepoznali katerega od tistih policistov, ki so jih videli na svoji domačiji. Vendar je prišlo tudi do medsebojnih obtoževanj bivših pripadnikov SS policije, ki jih je težko presoditi. Priča P. A., pri kateri je bilo nastanjenih nekaj policistov, je med drugim izpovedala, da so ji nekateri izmed njih nekaj namigovali, in da je kratko prisluškovala tudi obravnavi nekega naglega sodišča SS policije, v okviru katerega so vodje skušali izvedeti, kdo je kaj izklepetal.²⁹

Pogosto je iz zapisnikov zališevanj razvidno, da so preiskovalni sodniki postavljali pričam vprašanja (ponavadi ne direktno), ki bi lahko dala odgovor na morebitno storilstvo partizanov. Preživele otroke so npr. spraševali, kako so policisti govorili. Tu je šlo včasih morda tudi za vprašanje, ali so bile osebe Nemci ali Madžari.³⁰ Cirila je sodnik pri zaslišanju 13. 3. 1948 izrecno vprašal, ali je prepričan, da so to bili nemški policisti, ki so streljali na otroke, ki so se bili zatekli v kuhinjo pod klop.³¹ Bivšega partizana A. A. je sodnik izrecno vprašal, ali se mu zdi možno, da so partizani sami pobili družino iz maščevanja za domnevno izdajo. A. A. je odgovoril, da kaj takega izključuje.³²

V ta sklop spada tudi zgoraj že večkrat omenjena scena v kaznilnici za moške v Grazu-Karlauu, namreč soočenje Karla Prušnika s preiskovalnim sodnikom. V svojih spominih Prušnik takole piše o tem srečanju:

»Toda kakšno izjavo so hoteli o tragediji pri Peršmanu izsiliti iz mene v zaporu Karlauu. Obiskal me je preiskovalni sodnik in me začel spraševati o Peršmanovem primeru. Začel mi je postavljati taka vprašanja, kakor da izhaja iz postavke, da so partizani pobili Peršmanovo družino. Jaz pa naj bi to »dejstvo« potrdil s pisмено izjavo. Ko sem zaslutil, za kaj gre, je v meni zavrelo. Zarjul sem. Ves sem se tresel od razburjenja. Tudi sodnik je bil videti vznemirjen in je brž začel nekaj pisati na pisalni stroj. Prekinil sem in rekel: »Ne podpišem niti vrstice!« Vstal sem in odšel k vratom. Vrata so bila zaklenjena in moral sem čakati na paznika. Čakal sem kakih deset minut. Preden sem odšel, sem še pripomnil: »Lahko vam opišem, kako so fašisti zagrešili ta zločin. Pridite drugič, podnevi! Dvomim pa, da imate poštene namene.«³³

Po zapisniku protokola, ki je ohranjen v sodnijskem preiskovalnem aktu, se je scena odvijala 24. februarja 1948, začetek ob 18.30 uri, konec ob 19.10 uri. Navzoči: preiskovalni sodnik, zapisnikar in Prušnik. Ta najprej pripoveduje, kako je bil ta dan tudi pri Peršmanu, da pa je potem pred napadom policije šel k Peternelu, da bi se srečal s tovariši. Zaradi tega iz lastnega zaznavanja o dogodku ničesar ne ve. Potem je kratko povedal, kaj je izvedel od tovarišev, in je omenil, da so podlage v pisarni Osvobodilne fronte v Celovcu. Potem ga je

²⁹ LGK, 24 Vr 1143/46, ON 27.

³⁰ Glej npr. LGK, 24 Vr 1143/46, ON 22 (zaslišanje Ane 31. 5. 1946), ON 214 (zaslišanje Ane 18. 2. 1948).

³¹ LGK, 24 Vr 1143/46, ON 204.

³² LGK, 24 Vr 1143/46, ON 237 (zaslišanje 26. 2. 1948).

³³ Karel Prušnik – Gašper, Gamsi na plazu, Ljubljana–Celovec–Borovlje 1981 (3. dopolnjena izdaja), 369, op. 62.

sodnik očitno spraševal o oborožitvi partizanov. Nekaj o teh zadevah pripoveduje oz. je nekaj vrstic zapisanih v protokolu, potem pa je očitno bilo pogovora konec, kajti v uradni pripombi piše:

»Priča odklanja podpis gornjega zapisnika z utemeljitvijo, da je pomanjkljiv. Popolnoma odvečno da je namreč ugotavljati, kakšno orožje so imeli partizani in s kakšno municijo so bili opremljeni.« Pri vsem da gre »za zelo resno zadevo, za zločin nad koroškimi Slovenci«.³⁴

Rešitev dozdevne uganke, ki o njej govorijo nemškonacionalni avtorji, morda ni tako težka: Preiskovalni organi so hoteli o možnem storilstvu partizanov zbrati informacije, kar je popolnoma normalno. Prušnik je ta namen iz vprašanj sodnika prepoznal. Razumljivo je, da nekdo, ki je od tovarišev izvedel, da so pripadniki SS policije izvedli pokol, reagira nejevoljno, če se zločin pripisuje partizanom, pa čeprav samo z vprašanji – posebej še, če ta oseba ravno sedi v zaporu zaradi svojega političnega delovanja.

Na koncu lahko ugotovim, da na podlagi doslejšnjega pregledovanja gradi-va sledim zaključkom, ki jih je potegnil Karl Stuhlpfarrer iz študija sodnijskih aktov glede na krog, iz katerega prihajajo storilci zločina pri Peršmanu. Ta zaključek izhaja po mojem mnenju poleg razmišljanja o motivu in dejstva, da so se obtoženi v teku postopka med seboj obdolževali in da je bil madžarski pripadnik SS policije Sandor M. v Budimpešti obsojen, predvsem tudi iz zelo jasnih pričevanj Ane in Cirila Sadvonika, dveh preživelih otrok, v izpovedih katerih ni zaznati nikakršnega prikazovanja partizanov v ugodnih barvah, pripovedujeta namreč tudi o manj razveseljivih dogodkih. Istočasno pa sta v svojih izpovedih o za njiju centralnih vidikih dogodka zelo stringentna, predvsem Ana, toda tudi Ciril – on tako v sodnijskem preiskovalnem postopku in pozneje kratko pred svojo smrtjo v filmu *Andrine Mračnikar*, »Der Kärntner spricht deutsch« (2006).

34 LGK, 24 Vr 1143/46, ON 243.